

หลักนิติธรรม The Rule of Law

ความหมาย สำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม

คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ

คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ

คณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม

คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ

๑. ศาสตราจารย์ ดร. อุกฤษ มงคลนาวิน	ประธานกรรมการ
๒. ดร. กมลินทร์ พินิจกุล	กรรมการ
๓. นายกิตติ ทรัพย์วิสุทธิ	กรรมการ
๔. ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์	กรรมการ
๕. รองศาสตราจารย์ ดร. เจษฎ์ โทณะวณิก	กรรมการ
๖. นายจำนงค์ สวมประคำ	กรรมการ
๗. นายชาญเชาวน์ ไชยานุกิจ	กรรมการ
๘. พล.ต.ท. วุฒิราช หนองหารพิทักษ์	กรรมการ
๙. รองศาสตราจารย์อติพันธ์ เชื้อบุญชัย	กรรมการ
๑๐. ศาสตราจารย์ ดร. นันทวัฒน์ บรมานันท์	กรรมการ
๑๑. นายประจितต์ ไรจนพฤษ์	กรรมการ
๑๒. นายไพโรจน์ เบญจมานนท์	กรรมการ
๑๓. ศาสตราจารย์พิเศษเรวัต ฉ่ำเฉลิม	กรรมการ
๑๔. ศาสตราจารย์พิเศษทอง ทองจิตรวงศ์	กรรมการและเลขานุการ
๑๕. นางสาววันดี สุวรรณมงคล	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๖. นางสาววิวรรณ จตุรพิพร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ

๑. ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์	ประธานอนุกรรมการ
๒. ดร. กมลินทร์ พินิจกุล	อนุกรรมการ
๓. นายชัยณรงค์ กัจฉปานันท์	อนุกรรมการ
๔. อาจารย์ทวีศักดิ์ เอื้ออมรวิชัย	อนุกรรมการ
๕. นายนิพนธ์ อะกิมิ	อนุกรรมการ
๖. นายบำรุง ตันจิตติวัฒน์	อนุกรรมการ
๗. รองศาสตราจารย์ลาวัลย์ หอนรัตน์	อนุกรรมการ
๘. พลตำรวจเอกวัชรพล ประสารราชกิจ	อนุกรรมการ
๙. นายสรายุทธ เบญจกุล	อนุกรรมการ
๑๐. รองศาสตราจารย์สุขสมัย สุทธิบัติ	อนุกรรมการ
๑๑. นายอรรถพล ไญยสวัสดิ์	อนุกรรมการ
๑๒. นางสาววิวรรณ จตุรพิพร	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๓. นางสาวจุฑามาศ พิทยาศักดิ์งาม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔. นางสาวอาภรณ์ กรวยสวัสดิ์	ผู้ช่วยเลขานุการ

คณะกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม

๑. ศาสตราจารย์ ดร. กำชัย จงจักรพันธ์	ประธานอนุกรรมการ
๒. ดร. กรรภิรมย์ ไกลลาชุน	อนุกรรมการ
๓. ดร. กมลินทร์ พินิจกุล	อนุกรรมการ
๔. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กิตติ ขยายกุล	อนุกรรมการ
๕. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เขตไท สังการพันธ์	อนุกรรมการ
๖. อาจารย์ณัฐวุฒิ ปฐมสิทธิรักษ์	อนุกรรมการ
๗. อาจารย์ทวีศักดิ์ เอื้ออมรวิช	อนุกรรมการ
๘. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อีรณิธี เทพสุเมธานนท์	อนุกรรมการ
๙. ผู้ช่วยศาสตราจารย์นพดล ปกรณ์นิมิตติ	อนุกรรมการ
๑๐. รองศาสตราจารย์ประสิทธิ์ ปิวาวัฒนพานิช	อนุกรรมการ
๑๑. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. พันธุ์เทพ วิฑิตอนันต์	อนุกรรมการ
๑๒. อาจารย์พรณรัตน์ ดิษฐ์เจริญ	อนุกรรมการ
๑๓. ดร. พิทักษ์พล ปรีชาชาติ	อนุกรรมการ
๑๔. อาจารย์ภัทระ ลิ้มปิติระ	อนุกรรมการ
๑๕. อาจารย์ศลธร คงหวาน	อนุกรรมการ
๑๖. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สัญลักษณ์ ปัญวัฒนลิขิต	อนุกรรมการ
๑๗. ผู้ช่วยศาสตราจารย์อุดม งามเมืองสกุล	อนุกรรมการ
๑๘. นางสาววิวรรณ จตุรพิพร	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๙. นางสาวจุฑามาศ พิทยาศักดิ์งาม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

หลักนิติธรรม The Rule of Law

ความหมาย สำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ แก้ไขเพิ่มเติม

คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ

คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ

คณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม

ISBN : 978-616-7763-70-5

ชื่อหนังสือ หลักนิติธรรม The Rule of Law
 ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม

ผู้แต่ง คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ
คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ
คณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม

จำนวนหน้า ๒๘

พิมพ์ครั้งที่ ๑	กันยายน ๒๕๕๗	จำนวน	๔,๐๐๐ เล่ม
	กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘	จำนวน	๖,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	กันยายน ๒๕๕๘	จำนวน	๔๐,๐๐๐ เล่ม
(แก้ไขเพิ่มเติม)			

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญรัฐการพิมพ์
๒๕, ๒๗-๒๗/๑, ๑ ซอยราชบุรีบูรณะ ๙ แขวงบางปะกอก
เขตราชบุรีบูรณะ กรุงเทพฯ ๑๐๑๔๐
โทร./แฟกซ์ ๐๒ ๘๗๗-๕๕๓๘-๙, ๐๒ ๔๖๘-๗๘๓๓
๐๘๑ ๘๘๙-๗๘๐๔
E-mail : paperprint88@hotmail.com

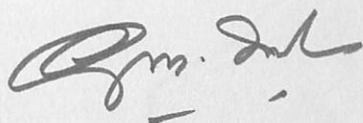
จัดพิมพ์โดย สำนักงานคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริม
หลักนิติธรรมแห่งชาติ
สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม

คำนำ

คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ มีพันธกิจในการส่งเสริมหลักนิติธรรมให้พัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศ โดยภารกิจที่สำคัญประการหนึ่งคือการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับหลักนิติธรรมให้แก่ทุกภาคส่วนในสังคมเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจ ตระหนักรู้ถึงความสำคัญ เคารพและปฏิบัติตามหลักนิติธรรม

หนังสือ “หลักนิติธรรม The Rule of Law ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม” เป็นผลจากการทำงานวิชาการที่คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติภาคภูมิใจ และเชื่อมั่นว่าจะมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมหลักนิติธรรมให้มั่นคงและยั่งยืน อันจะนำไปสู่ความผาสุกของบ้านเมืองต่อไป

ขอขอบคุณคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ และคณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรมไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ศาสตราจารย์ ดร.อุทราช มงคลนาวิน

ประธานคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ

คำชี้แจง

หลักนิติธรรมในหนังสือเล่มนี้เป็นองค์ความรู้ทางวิชาการอันเป็นผลจากการดำเนินงานของคณะกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ และคณะกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม ซึ่งได้ทำงานร่วมกันโดยยึดหลักการทำงาน ๕ ประการ กล่าวคือ

๑. ทำงานโดยยึดหลักนิติธรรม กล่าวคือยึดหลักความเป็นอิสระและเป็นกลางอย่างเคร่งครัด หนังสือหลักนิติธรรมนี้ไม่ได้มุ่งหมายทำขึ้นเพื่อองค์กรหรือบุคคลใด แต่เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชนไทย

๒. ศึกษาค้นคว้าวิจัยตามหลักวิชาการ โดยมีการศึกษาค้นคว้าจากงานวิชาการทั้งในและต่างประเทศ มีการจัดสัมมนารับฟังความคิดเห็นและนำเอาความคิดเห็นข้อเสนอแนะจากการสัมมนาทุกครั้งมาทบทวน วิเคราะห์อภิปราย เพื่อพิจารณาปรับปรุงให้หนังสือมีความครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุด

๓. ตระหนักถึงความเป็นนามธรรม ความมีพลวัตรของหลักนิติธรรม และยอมรับในความหลากหลายของความคิดเห็นของนักกฎหมายและนักวิชาการสาขาอื่น เนื้อหาของหลักนิติธรรมในหนังสือเล่มนี้ จึงเป็นผลของการแสวงหาจุดร่วมหรือสิ่งที่เป็นความเห็นสอดคล้องลงรอยกันมากที่สุดในเรื่องหลักนิติธรรม ในขณะเดียวกันก็ยังคงเปิดโอกาสให้แก่หลักนิติธรรมใหม่ๆ ที่อาจพัฒนาขึ้นในอนาคต

๔. ให้ความสำคัญและศึกษาเปรียบเทียบกับผลการศึกษาและเอกสาร
ผลสรุปการประชุมในระดับระหว่างประเทศ ที่จัดขึ้นในช่วงระยะเวลากว่า ๖๐ ปี
ที่ผ่านมา ซึ่งผลสรุปของการประชุมดังกล่าวสอดคล้องกับหลักนิติธรรมในหนังสือ
เล่มนี้

๕. หนังสือ “หลักนิติธรรม” เล่มนี้ไม่ใช่ผลการศึกษาของปัจเจกบุคคล
แต่เป็นผลการศึกษาและการทำงานร่วมกันของคณะบุคคล โดยมีนักนิติศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และนักกฎหมายภาคปฏิบัติในกระบวนการยุติธรรม
ไม่ว่าจะเป็นผู้พิพากษา อัยการ ตำรวจ ทนายความ และอื่นๆ ร่วมกันศึกษา
วิเคราะห์อภิปรายและหาข้อสรุปจนกระทั่งสำเร็จเป็นหนังสือเล่มนี้

คณะทำงานหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือหลักนิติธรรมเล่มนี้ จะมีส่วน
ในการส่งเสริมหลักนิติธรรมเพื่อให้เป็นรากฐานอันมั่นคงสำหรับการพัฒนา
ประเทศไทยให้มีความผาสุกและเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

คณะกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ
คณะกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม
ในคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ

หลักนิติธรรม The Rule of Law ความหมาย สำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม

ความหมายของหลักนิติธรรม

หลักนิติธรรม หมายถึง หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ที่กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือ การกระทำใดๆ จะต้องไม่ฝ่าฝืน ขัด หรือแย้งต่อ หลักนิติธรรม โดยอาจจำแนกได้เป็น ๒ ประการ คือ

๑. หลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ
๒. หลักนิติธรรมโดยทั่วไปหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง

หลักนิติธรรมโดยเคร่งครัด

หลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ หมายถึง หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ที่กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใดๆ จะต้องไม่ฝ่าฝืน ขัด หรือแย้งต่อหลักนิติธรรม โดยหลักนิติธรรม หรือหลักพื้นฐานแห่งกฎหมายนี้จะถูกล่วงละเมิดมิได้ หากกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใดๆ ฝ่าฝืน ขัด หรือแย้งต่อหลักนิติธรรม ย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

สาระสำคัญของหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ ได้แก่

๑. หลักความเป็นอิสระและความเป็นกลางของผู้พิพากษาและตุลาการ
๒. กฎหมายต้องใช้บังคับเป็นการทั่วไป
๓. กฎหมายต้องมีการประกาศใช้ให้ประชาชนทราบ
๔. เจ้าหน้าที่ของรัฐจะใช้อำนาจได้เท่าที่กฎหมายบัญญัติไว้
๕. ผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาต้องมีสิทธิในการต่อสู้คดี
๖. กฎหมายอาญาต้องไม่มีผลย้อนหลังในทางที่เป็นโทษ
๗. บุคคลจะถูกลงโทษทางอาญาซ้ำในการกระทำเดียวกันไม่ได้
๘. บุคคลมีสิทธิที่จะไม่ให้ถ้อยคำเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองอันอาจทำให้ต้องรับผิดทางอาญา
๙. กฎหมายจะยกเว้นความรับผิดให้แก่การกระทำที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ได้

๑. หลักความเป็นอิสระและความเป็นกลางของผู้พิพากษาและตุลาการ

หลักความเป็นอิสระและความเป็นกลางของผู้พิพากษาและตุลาการหมายถึง ผู้พิพากษาและตุลาการต้องมีความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาคดีภายใต้หลักกฎหมาย ความเป็นอิสระเป็นหลักประกันขั้นพื้นฐาน เพื่อให้ผู้พิพากษาและตุลาการสามารถดำรงตนด้วยความเป็นกลางในการดำเนินกระบวนการพิจารณาและวินิจฉัยคดีต่างๆ โดยปราศจากอคติและเที่ยงธรรมตามข้อเท็จจริงและข้อกฎหมาย

ความเป็นอิสระอันเป็นหลักประกันขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเป็นกลางนั้น อาจพิจารณาได้ว่ามีอยู่ ๒ รูปแบบ กล่าวคือ

๑) ความเป็นอิสระและความเป็นกลางจากภายนอก ซึ่งหมายถึง ผู้พิพากษาและตุลาการจะต้องไม่อยู่ภายใต้อำนาจการสั่งการหรือแทรกแซงจากผู้อื่น

๒) ความเป็นอิสระและความเป็นกลางจากภายใน ซึ่งหมายถึง ผู้พิพากษาและตุลาการต้องพิจารณาพิพากษาคดีโดยปราศจากอคติทั้งปวง

ดังนั้น กฎหมายใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่ในการพิจารณาพิพากษาคดีของผู้พิพากษาและตุลาการจะต้องอ้างไว้ซึ่งความเป็นอิสระของผู้พิพากษาและตุลาการ หากมีกฎหมายที่ลิดรอนหรือทำให้ผู้พิพากษาและตุลาการไม่มีความเป็นอิสระในการปฏิบัติหน้าที่ หรือปรากฏชัดแจ้งว่า ผู้พิพากษาและตุลาการอยู่ภายใต้อคติในการปฏิบัติหน้าที่ กฎหมาย คำพิพากษา คำวินิจฉัย หรือคำสั่งดังกล่าวย่อมไม่มีผลใช้บังคับเนื่องจากขัดต่อหลักนิติธรรม

๒. กฎหมายต้องใช้บังคับเป็นการทั่วไป

กฎหมายต้องใช้บังคับเป็นการทั่วไป หมายถึง กฎหมายต้องมุ่งหมายให้ใช้บังคับโดยเสมอภาคกัน ไม่สามารถใช้บังคับกับเฉพาะคนบางคนหรือกรณีบางกรณีโดยเฉพาะเจาะจงได้ เพราะกฎหมายจะต้องเป็นกฎเกณฑ์ กติกาสำหรับสังคมโดยทั่วไป จึงจำเป็นต้องให้กฎหมายใช้บังคับเป็นการทั่วไป

อย่างไรก็ตาม กฎหมายอาจจะบัญญัติมาเพื่อใช้บังคับกับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือวิชาชีพใดวิชาชีพหนึ่งได้ หากใช้บังคับเป็นการทั่วไปกับคนกลุ่มนั้นๆ หรือองค์กรวิชาชีพนั้นๆ อาทิ กฎหมายเกี่ยวกับพรรคการเมือง กฎหมายเกี่ยวกับองค์กรวิชาชีพ หรือกฎหมายอาจบัญญัติให้มีศาลชำนาญพิเศษ หรือศาลเฉพาะที่พิจารณาคดีประเภทใดเป็นการเฉพาะได้หากใช้เป็นการทั่วไปในเรื่องนั้นๆ อาทิ กฎหมายจัดตั้งศาลทรัพย์สินทางปัญญาและการค้าระหว่างประเทศ กฎหมายจัดตั้งศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง

หลักในข้อนี้มีไว้เพื่อป้องกันมิให้ผู้มีอำนาจใช้อำนาจออกกฎหมายเพื่อ
กลั่นแกล้งหรือลงโทษบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ
เจาะจง อันจะทำให้กฎหมายกลายเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจในการจัดการกับ
ผู้ที่เป็นปฏิปักษ์กับตน โดยเหตุนี้การตั้งศาลพิเศษ หน่วยงานพิเศษหรือองค์กร
ใดๆ เป็นการเฉพาะกิจเพื่อพิจารณาความผิดของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่ม
บุคคลใดกลุ่มบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะเจาะจงเพื่อกลั่นแกล้งหรือลงโทษย่อมไม่
สามารถกระทำได้

๓. กฎหมายต้องมีการประกาศใช้ให้ประชาชนทราบ

กฎหมายไม่ว่าจะเป็นกฎหมายลำดับชั้นใดจะต้องมีการประกาศใช้
เป็นการทั่วไปเพื่อให้ประชาชนได้ทราบก่อนที่จะมีผลใช้บังคับ ความมีผลใช้บังคับ
ของกฎหมายอาจมีผลทันทีที่ประกาศใช้หรืออาจจะให้มีผลใช้บังคับเมื่อระยะ
เวลาหนึ่งผ่านไปก็ได้ ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนทราบและสามารถปฏิบัติตาม
กฎหมายได้อย่างถูกต้อง

การประกาศใช้กฎหมายนั้นอาจไม่จำเป็นต้องประกาศในราชกิจจานุเบกษา
เสมอไป ขึ้นอยู่กับลำดับชั้นของกฎหมายแต่ละประเภท แต่ต้องมีการประกาศใช้
เป็นการทั่วไปเพื่อให้ประชาชนที่จะต้องอยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมายทราบ
หากไม่มีการประกาศให้ประชาชนทราบ กฎหมายนั้นย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

๔. เจ้าหน้าที่ของรัฐจะใช้อำนาจได้เท่าที่กฎหมายบัญญัติไว้

เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถใช้อำนาจได้ หากไม่มีกฎหมายบัญญัติไว้
ทั้งนี้ เพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งจะแตกต่างไปจากหลักพื้นฐาน

ของกฎหมายเอกชนที่ว่าประชาชนสามารถกระทำการได้ทุกประการหากไม่มีกฎหมายห้ามไว้

ดังนั้น หากเจ้าหน้าที่ของรัฐใช้อำนาจโดยไม่มีกฎหมายหรือเกินกว่าที่กฎหมายให้อำนาจไว้ ย่อมทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนเสียหาย การกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐดังกล่าวจึงไม่สามารถกระทำได้ และหากมีการฝ่าฝืนย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

๕. ผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาต้องมีสิทธิในการต่อสู้คดี

หลักนิติธรรมในข้อนี้มีขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานที่สุดในกระบวนการยุติธรรมของผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญา ผู้ต้องหาหรือจำเลยจะต้องได้รับสิทธิต่างๆ ในการต่อสู้คดีของตนอย่างเต็มที่ตามกระบวนการของกฎหมาย การปิดกั้นมิให้ผู้ต้องหาหรือจำเลยนำพยานหลักฐานเข้าสืบพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนจะกระทำไม่ได้

หลักการพื้นฐานในข้อนี้ป้องกันมิให้ผู้มีอำนาจออกกฎหมายหรือรวบรัดใช้อำนาจเบ็ดเสร็จในการจับกุม คุมขัง ลงโทษผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาโดยไม่ผ่านกระบวนการต่อสู้คดีในศาล บทบัญญัติหรือการกระทำที่มีผลดังกล่าวจึงขัดต่อหลักนิติธรรมและย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

๖. กฎหมายอาญาต้องไม่มีผลย้อนหลังในทางที่เป็นโทษ

กฎหมายอาญาต้องไม่มีผลย้อนหลังในทางที่เป็นโทษ หมายความว่า หากในขณะกระทำการใดๆ ไม่มีกฎหมายบัญญัติให้การกระทำนั้นเป็นความผิดทางอาญา กฎหมายอาญาที่บัญญัติในภายหลังจะกำหนดให้การกระทำดังกล่าว

เป็นความผิดและลงโทษมิได้ นอกจากนี้ หากการกระทำใดมีกฎหมายอาญาบัญญัติความผิดและโทษอยู่แล้วในขณะกระทำความผิด กฎหมายอาญาที่บัญญัติในภายหลังจะกำหนดให้บุคคลต้องรับโทษที่หนักขึ้นไม่ได้

การบัญญัติกฎหมายอาญาย้อนหลังสำหรับการกระทำที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเท่ากับว่ากฎหมายกำหนดให้บุคคลได้รับโทษทางอาญาโดยไม่รู้ตัว เพราะในขณะกระทำบุคคลย่อมไม่ทราบว่าการกระทำของตนจะเป็นความผิดและได้รับโทษทางอาญา กฎหมายดังกล่าวจึงกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนเกินกว่าจะยอมรับได้ และกฎหมายอาจกลายเป็นเครื่องมือให้ผู้มีอำนาจที่ฉ้อฉลใช้อำนาจออกกฎหมายกลั่นแกล้งบุคคลอื่น ดังนั้น กฎหมายอาญาหรือกฎหมายอื่นที่มีโทษทางอาญาย่อมมีผลย้อนหลังในทางที่เป็นโทษจึงขัดต่อหลักนิติธรรมและย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

๗. บุคคลจะถูกลงโทษทางอาญาซ้ำในการกระทำเดียวกันไม่ได้

บุคคลจะถูกลงโทษทางอาญาซ้ำในการกระทำเดียวกันไม่ได้ หมายความว่า เมื่อมีคำพิพากษาถึงที่สุดลงโทษทางอาญาแก่บุคคลใดแล้ว บุคคลนั้นจะถูกดำเนินคดีอาญาเพื่อลงโทษซ้ำอันเนื่องมาจากการกระทำความผิดเดียวกันอีกครั้งไม่ได้ การกระทำใดๆ ที่ฝ่าฝืนต่อหลักนี้ย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

๘. บุคคลมีสิทธิที่จะไม่ให้ถ้อยคำเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเองอันอาจทำให้ต้องรับผิดทางอาญา

สิทธิที่จะไม่ให้ถ้อยคำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง เป็นสิทธิในกระบวนการยุติธรรมทางอาญาที่บุคคลไม่อาจถูกบังคับต้องให้ถ้อยคำใดๆ อันเป็นปฏิปักษ์ต่อ

ตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการรับสารภาพหรือการให้อภัยคำอันทำให้ตนเองต้องรับผิดชอบทางอาญาหรือรับผิดชอบทางอาญาหนักขึ้น การกระทำใดๆ ที่ฝ่าฝืนต่อหลักนี้ย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

๙. กฎหมายจะยกเว้นความรับผิดชอบให้แก่การกระทำที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ได้

ภายใต้บริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความพยายามของผู้มีอำนาจที่ฉ้อฉลในการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือเพื่อกระทำการใดๆ อันไม่ถูกต้องไม่ชอบธรรม ย่อมผันแปรไปตามกาลสมัย หลักนิติธรรมจึงต้องมีพลวัตรและสามารถพัฒนาให้เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

กฎหมายที่บัญญัติให้อภัยโทษหรือนิรโทษแก่การกระทำความผิดใดๆ ที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตสามารถกระทำได้ หากการให้อภัยโทษหรือการนิรโทษนั้นจะนำไปสู่ความสงบสุขของบ้านเมือง นำไปสู่ความรักความสามัคคีของประชาชนในชาติ อันเป็นการสอดคล้องกับหลักเมตตาธรรมและหลักสามัคคีธรรม

อย่างไรก็ตาม การบัญญัติกฎหมายไว้เป็นการล่วงหน้า กำหนดให้การกระทำใดที่ยังมิได้เกิดขึ้นให้ถือว่ากระทำนั้นชอบด้วยกฎหมายไม่เป็นความผิดหรือเป็นความผิดแต่ไม่ต้องรับโทษไม่สามารถกระทำได้ เพราะจะทำให้การกระทำที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตดังกล่าวไม่ได้ถูกตรวจสอบโดยกฎหมายในขณะนั้น ทำให้กฎหมายเป็นเครื่องมือของผู้มีอำนาจ กฎหมายดังกล่าวจึงขัดต่อหลักนิติธรรมและย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

ผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดหรือ หลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ

หลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ เป็นหลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ดังนั้น หากกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือ การกระทำใดๆ ที่ฝ่าฝืน ขัด หรือแย้งกับหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดดังกล่าว ย่อมไม่มีผลใช้บังคับ

หลักนิติธรรมโดยทั่วไป

หลักนิติธรรมโดยทั่วไปหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง หมายถึง ลักษณะที่ดีของกฎหมาย กระบวนการยุติธรรมหรือการกระทำใดๆ หรือที่อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอุดมคติของกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

รัฐต้องเคารพ ยึดถือ และปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักนิติธรรมโดยทั่วไป หรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง อย่างไรก็ดีตาม แม้ว่ากฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใดๆ จะมีลักษณะและสาระสำคัญไม่ครบถ้วนตามหลักนิติธรรมโดยทั่วไปดังกล่าว กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำนั้น ยังใช้บังคับได้อยู่ตราบเท่าที่ไม่ขัดต่อหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัด

สาระสำคัญของหลักนิติธรรมโดยทั่วไปหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง ได้แก่

๑. กฎหมายที่ดีต้องมีความชัดเจน
๒. กฎหมายที่ดีต้องไม่ขัดแย้งกันเอง
๓. กฎหมายที่ดีต้องมีเหตุผล
๔. กฎหมายที่ดีต้องนำไปสู่ความเป็นธรรม
๕. กฎหมายที่ดีต้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ค้ำค้ำศรีความเป็นมนุษย์ หรือสิทธิขั้นพื้นฐาน
๖. กฎหมายที่ดีต้องทันสมัย และสามารถรองรับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยี
๗. กฎหมายที่ดีต้องบัญญัติโดยองค์กรที่มีอำนาจตามกฎหมายและตามกระบวนการที่กฎหมายบัญญัติไว้

๘. กฎหมายที่ดีต้องไม่มีผลย้อนหลังเป็นผลร้ายหรือกระทบต่อสิทธิ หน้าที่ หรือความรับผิดชอบของบุคคล
๙. กฎหมายที่ดีต้องมีบทลงโทษที่เหมาะสมและได้สัดส่วนกับความผิด
๑๐. กฎหมายที่ดีต้องมีการบังคับใช้อย่างมีประสิทธิภาพและประชาชนต้องได้รับการส่งเสริมให้มีความรู้ความเข้าใจและเคารพในกฎหมายและหลักนิติธรรม
๑๑. กระบวนการนิติบัญญัติที่ดีต้องเป็นกระบวนการที่เปิดเผย โปร่งใส และตรวจสอบได้
๑๒. กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้มีการอุทธรณ์
๑๓. กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงได้โดยสะดวก ไม่ชักช้า ด้วยค่าใช้จ่ายที่เหมาะสม
๑๔. กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องส่งเสริมให้มีกระบวนการยุติธรรมทางเลือก
๑๕. นักกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องมีความเป็นอิสระและความเป็นกลางในการปฏิบัติหน้าที่
๑๖. นักกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องซื่อสัตย์สุจริตยึดหลักคุณธรรม เมตตาธรรม และสันติธรรม

๑. กฎหมายที่ดีต้องมีความชัดเจน

หมายความว่า การบัญญัติกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษรจะต้องใช้ถ้อยคำในลักษณะที่ชัดเจน เป็นไปตามเจตนารมณ์ของการบัญญัติกฎหมายนั้น หลีกเลี่ยงการใช้ถ้อยคำที่คลุมเครือไม่ชัดเจนเพราะจะทำให้สามารถตีความไปได้หลายนัย ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาในการใช้การตีความกฎหมายต่อไป

อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่ากฎหมายจะต้องบัญญัติออกมาโดยไม่ให้มีการตีความเสมอไป ในบางกรณีการบัญญัติกฎหมายอาจจำเป็นต้องใช้ถ้อยคำกว้างๆ เพื่อเปิดโอกาสให้มีการใช้การตีความในอนาคต เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมตามกาลสมัยก็ได้ อาทิ การที่กฎหมายใช้ถ้อยคำว่า “ความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน”

๒. กฎหมายที่ดีต้องไม่ขัดแย้งกันเอง

หมายความว่า การบัญญัติกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษรจะต้องใช้ถ้อยคำที่มีความหมาย และเนื้อหาสอดคล้องต้องกันทั้งฉบับ มิใช่กฎหมายมาตราหนึ่งขัดหรือแย้งกับอีกมาตราหนึ่ง ทั้งที่ไม่ได้เป็นข้อยกเว้น หรือบทบัญญัติในตอนต้นบัญญัติไว้อย่างหนึ่งแต่ในตอนท้ายกลับบัญญัติไว้เป็นอย่างหนึ่งตรงกันข้ามกันหรือไม่สอดคล้องกัน เช่นนี้ย่อมทำให้เกิดความสับสนและก่อให้เกิดปัญหาการใช้การตีความกฎหมายได้

๓. กฎหมายที่ดีต้องมีเหตุผล

หมายความว่า กฎหมายที่บัญญัติขึ้นจะต้องมีเหตุผลและมีความจำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายฉบับนั้น หากมีการบัญญัติกฎหมายเพื่อใช้บังคับกับประชาชน แต่ไม่สามารถอธิบายถึงเหตุผลที่ยอมรับได้ รวมทั้งความจำเป็นของการมีกฎหมายนั้นๆ ย่อมทำให้กฎหมายดังกล่าวเป็นกฎหมายที่ขาดน้ำหนัก ความน่าเชื่อถือ ไม่มีเหตุผล และจะทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากผู้ที่อยู่ภายใต้บังคับของกฎหมายดังกล่าว เนื่องจากขาดความเข้าใจ ไม่เห็นความสำคัญของกฎหมายฉบับนั้น และอาจไม่ปฏิบัติตามกฎหมายดังกล่าวได้

๔. กฎหมายที่ดีต้องนำไปสู่ความเป็นธรรม

หมายความว่า เจตจำนงของการมีกฎหมายในท้ายที่สุดคือ ความเป็นธรรม ซึ่งความเป็นธรรมดังกล่าว ย่อมไม่สามารถพิจารณาจากมุมมองของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ หากแต่ต้องเป็นความเป็นธรรมสำหรับสังคมโดยรวม ดังนั้น หากกฎหมายบัญญัติโดยไม่ได้มีความมุ่งหมายเพื่อความเป็นธรรมแล้วย่อมไม่เป็นกฎหมายที่ดี

๕. กฎหมายที่ดีต้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือสิทธิขั้นพื้นฐาน

หมายความว่า กฎหมายที่ดีจะต้องสอดคล้องและสนับสนุนหลักสิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ทั้งนี้ เพราะ

สิทธิดังกล่าวเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่กำเนิด รัฐหรือผู้มีอำนาจออกกฎหมายต้องไม่พรากสิทธิดังกล่าวไปจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เช่น สิทธิในการรวมกลุ่ม สิทธิในการแสดงความคิดเห็น สิทธิในการติดต่อสื่อสาร สิทธิผู้พิการ

อย่างไรก็ตาม หากมีความจำเป็นในบางสถานการณ์บางพื้นที่ รัฐสามารถบัญญัติกฎหมายมาจำกัดสิทธิบางประการได้เท่าที่จำเป็นและพอสมควรแก่เหตุเท่านั้น

๖. กฎหมายที่ดีต้องทันสมัย และสามารถรองรับความเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยี

หมายความว่า กฎหมายที่บัญญัติขึ้นมานั้นจะต้องไม่เพียงแต่สามารถสนับสนุนต่อการแก้ปัญหาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยีในสมัยนั้นๆ ได้เท่านั้น หากแต่ต้องสามารถรองรับพัฒนาการในด้านต่างๆ ของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยีในอนาคตได้ด้วย ดังนั้นการบัญญัติกฎหมายจึงจำเป็นต้องบัญญัติให้สามารถรองรับความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

๗. กฎหมายที่ดีต้องบัญญัติโดยองค์กรที่มีอำนาจตามกฎหมายและตามกระบวนการที่กฎหมายบัญญัติไว้

หมายความว่า ในการบัญญัติกฎหมายโดยหลักการจะต้องเป็นอำนาจของฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งเป็นสถาบันหลักที่มีหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมาย องค์กรหรือสถาบันอื่นจะบัญญัติกฎหมายได้ก็ต้องเป็นไปตามที่กฎหมายให้อำนาจไว้ เช่น ฝ่ายบริหารสามารถตราพระราชกำหนดได้เฉพาะในบางกรณี แต่ก็ต้องนำ

เข้ามาพิจารณาโดยฝ่ายนิติบัญญัติอีกครั้ง หรือฝ่ายบริหารสามารถออกกฎหมายลำดับรองอื่นๆ เช่น กฎกระทรวง เพื่อประโยชน์ในการใช้กฎหมายโดยอาศัยอำนาจจากกฎหมายแม่บทที่ตราโดยฝ่ายนิติบัญญัติ โดยหลักการ กฎหมายที่มีได้ตราขึ้นตามกระบวนการที่กฎหมายกำหนดไว้จึงไม่ใช่กฎหมายที่ดีเพราะโดยสภาพอาจขาดการกลั่นกรองและตรวจสอบ

๘. กฎหมายที่ดีต้องไม่มีผลย้อนหลังเป็นผลร้ายหรือกระทบต่อสิทธิหน้าที่ หรือความรับผิดชอบของบุคคล

หมายความว่า กฎหมายจะต้องไม่บัญญัติผลร้ายหรือผลกระทบต่อสิทธิหน้าที่ หรือความรับผิดชอบของบุคคลสำหรับการกระทำของบุคคลที่เกิดขึ้นแล้วและในขณะนั้นไม่มีกฎหมายบัญญัติเป็นผลร้ายหรือผลกระทบต่อสิทธิหน้าที่ หรือความรับผิดชอบของบุคคลไว้สำหรับการกระทำดังกล่าว เพราะหากให้กฎหมายมีผลย้อนหลังเป็นผลร้ายแล้วจะทำให้บุคคลต่างๆ ในสังคมไม่สามารถเชื่อถือและไว้วางใจได้ว่าสิ่งที่ตนเองได้กระทำไปในปัจจุบันซึ่งชอบด้วยกฎหมายอาจกลายเป็นการกระทำที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายในภายหลัง

๙. กฎหมายที่ดีต้องมีบทลงโทษที่เหมาะสมและได้สัดส่วนกับความผิด

หมายความว่า บทลงโทษที่จำเลยหรือผู้กระทำผิดได้รับจะต้องได้สัดส่วนและสมเหตุสมผลกับความผิดที่ผู้นั้นได้กระทำ กล่าวคือหากเป็นความผิดที่ร้ายแรงบทลงโทษที่ได้รับก็อาจต้องรุนแรง แต่หากเป็นความผิดที่ไม่ร้ายแรงบทลงโทษก็ต้องลดหลั่นลงไปตามสัดส่วน การกำหนดสัดส่วนบทลงโทษให้สัมพันธ์กับความผิดนั้นจะช่วยส่งเสริมการบังคับใช้กฎหมายให้มีประสิทธิภาพด้วย

๑๐. กฎหมายที่ดีต้องมีการบังคับใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และประชาชนต้องได้รับการส่งเสริมให้มีความรู้ความเข้าใจและเคารพในกฎหมายและหลักนิติธรรม

หมายความว่า บทบัญญัติของกฎหมายต้องสามารถกำกับควบคุมกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และเทคโนโลยีได้อย่างมีประสิทธิภาพ เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด ต่อเนื่อง โดยไม่เลือกปฏิบัติเพื่อให้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนี้ รัฐต้องส่งเสริมการให้ความรู้ความเข้าใจด้านกฎหมายและหลักนิติธรรมแก่ประชาชน เช่น การให้ความรู้ความเข้าใจด้านกฎหมายที่จำเป็นและเหมาะสมในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับชั้น ทั้งนี้ เพื่อให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ ตระหนัก เห็นความสำคัญ และเคารพในกฎหมายและหลักนิติธรรม อันนำไปสู่สังคมที่สงบสุขและเป็นธรรม

๑๑. กระบวนการนิติบัญญัติที่ดีต้องเป็นกระบวนการที่เปิดเผย โปร่งใส และตรวจสอบได้

หมายความว่า ประชาชนต้องมีสิทธิเข้าถึงกระบวนการนิติบัญญัติได้ เช่น สามารถเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับร่างกฎหมายในชั้นการพิจารณาของฝ่ายนิติบัญญัติ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนมีข้อมูลและสามารถแสดงความคิดเห็น รวมทั้งมีส่วนร่วมในการตรากฎหมายและตรวจสอบการใช้อำนาจอรัฐ

การเข้าถึงกระบวนการนิติบัญญัติอาจกระทำได้โดยการเผยแพร่เนื้อหาสาระของร่างกฎหมายและการพิจารณาในขั้นตอนต่างๆ ของฝ่ายนิติบัญญัติให้ประชาชนทราบผ่านช่องทางต่างๆ เช่น เอกสารเผยแพร่ หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์

๑๒. กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้มีการอุทธรณ์

หมายความว่า ในกรณีที่มีการโต้แย้งสิทธิหรือหน้าที่โดยมีการนำคดีหรือข้อพิพาทขึ้นสู่การพิจารณาของศาลในกระบวนการยุติธรรมและศาลมีคำพิพากษา คำวินิจฉัยหรือคำสั่งแล้ว กฎหมายควรจะบัญญัติให้สิทธิแก่ผู้ได้รับผลกระทบจากคำพิพากษา คำวินิจฉัยหรือคำสั่งนั้นมีโอกาสอุทธรณ์คำพิพากษา คำวินิจฉัยหรือคำสั่งดังกล่าวตามขั้นตอนและกระบวนการที่กฎหมายบัญญัติไว้

๑๓. กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงได้โดยสะดวก ไม่ชักช้า ด้วยค่าใช้จ่ายที่เหมาะสม

หมายความว่า เมื่อประชาชนมีปัญหาข้อพิพาทที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยาโดยกระบวนการยุติธรรม หรือจำเป็นต้องใช้สิทธิทางศาล จะต้องให้ประชาชนสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้โดยสะดวก เช่น สามารถฟ้องคดีต่อศาลที่ไม่ห่างไกลจนเกินสมควร หรือสามารถฟ้องคดีเล็กน้อยด้วยวาจาต่อศาลได้

กระบวนการยุติธรรมจะต้องดำเนินไปโดยไม่ชักช้า เพราะความยุติธรรมที่ล่าช้าย่อมเท่ากับการปฏิเสธความยุติธรรม เนื่องจากความความล่าช้าทำให้เกิดความไม่แน่นอนซึ่งส่งผลกระทบต่อสิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบของบุคคลที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น ขั้นตอนต่างๆ ในกระบวนการยุติธรรมต้องมีน้อยที่สุดและเป็นไปตามกรอบเวลาที่เพียงพอสำหรับทำให้เกิดทั้งความรวดเร็วและรอบคอบในการประสิทธิ์ประสาทความยุติธรรม

นอกจากนั้น ค่าใช้จ่ายในกระบวนการยุติธรรมจะต้องไม่เป็นอุปสรรคต่อการใช้สิทธิของประชาชนในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม เพราะประชาชนไม่ว่าจะมีฐานะทางเศรษฐกิจเช่นใดย่อมมีสิทธิเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมหากถูกโต้แย้งสิทธิหรือหน้าที่หรือต้องการจะใช้สิทธิทางศาลตามกฎหมาย ดังนั้นหากการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมมีค่าใช้จ่ายที่สูงเกินสมควรแล้วย่อมทำให้ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ จึงต้องมีช่องทางให้ เช่น การดำเนินคดีในศาลแรงงานที่ไม่มีค่าฤชาธรรมเนียม การดำเนินคดีผู้บริโภคที่ผู้บริโภคเป็นโจทก์ได้รับยกเว้นค่าฤชาธรรมเนียมทั้งปวง การดำเนินคดีโดยได้รับการยกเว้นค่าธรรมเนียมศาลในคดีแพ่งที่มีคู่ความร้องขอตามหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด หรือการให้ความช่วยเหลือทางกฎหมาย

๑๔. กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องส่งเสริมให้มีกระบวนการยุติธรรมทางเลือก

หมายความว่า การยุติข้อโต้แย้งหรือข้อพิพาทนั้น นอกจากการดำเนินการในกระบวนการยุติธรรมโดยปกติแล้ว ต้องส่งเสริมให้มีกระบวนการยุติธรรมทางเลือกให้แก่ประชาชน ทั้งนี้ เพื่อจัดการกับปัญหาที่หลากหลายด้วยวิธีการที่เหมาะสม เพิ่มประสิทธิภาพของการบริหารงานยุติธรรม และเพิ่มช่องทางในการระงับข้อพิพาท อันจะสร้างความปรองดองให้กับคู่พิพาท ใช้ทรัพยากรภาครัฐที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด และลดความสูญเสียทางด้านเศรษฐกิจ

การระงับข้อพิพาททางเลือก ได้แก่ การเจรจา การไกล่เกลี่ย การประนีประนอม ข้อพิพาท การอนุญาโตตุลาการ กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และยุติธรรมชุมชน

๑๕. นักกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องมีความเป็นอิสระและความเป็นกลางในการปฏิบัติหน้าที่

หมายความว่า นักกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องมีความเป็นอิสระและความเป็นกลางในการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย ไม่อยู่ภายใต้อำนาจการสั่งการและการแทรกแซงจากผู้บังคับบัญชาหรือผู้อื่น เพื่อให้สามารถดำรงความเป็นกลางในการปฏิบัติหน้าที่ เช่น การสั่งคดี การส่งคำร้องคำขอต่างๆ หรือการออกคำสั่งทางปกครองโดยปราศจากอคติไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

๑๖. นักกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องซื่อสัตย์สุจริตยึดหลักคุณธรรม เมตตาธรรม และสันติธรรม

หมายความว่า นักกฎหมาย เจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องบัญญัติกฎหมาย ใช้ ตีความกฎหมาย และบังคับใช้กฎหมายโดยยึดเจตนารมณ์ของกฎหมาย หลักคุณธรรม เมตตาธรรม และสันติธรรมด้วย ซึ่งจะเป็นส่วนประกอบอันสำคัญทำให้การบริหารประเทศมีประสิทธิภาพ ความเป็นธรรม

หลักนิติธรรมในระดับระหว่างประเทศ

“หลักนิติธรรม” เป็นหลักสากลที่สำคัญและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ไม่ใช่เพียงในประเทศไทยเท่านั้น โดยในระดับระหว่างประเทศมีการประชุมเรื่องหลักนิติธรรมหลายครั้งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในการประชุมระหว่างประเทศแทบทุกครั้งได้มีข้อมติหรือบทสรุปที่ผู้เข้าร่วมประชุมมีความเห็นร่วมกันในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักนิติธรรมที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ ต่างกันแต่เพียงหลักนิติธรรมอันเป็นข้อมติหรือบทสรุปที่ได้จากการประชุมดังกล่าวไม่ได้จำแนกหลักนิติธรรมออกเป็นหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดกับหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง รวมถึงไม่มีการกำหนดผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัดไว้ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะในการประชุมดังกล่าวมีผู้เข้าร่วมประชุมจากหลากหลายประเทศอันมีความแตกต่างกันอย่างมากทั้งในแง่ของแนวคิด ทฤษฎี ระบบกฎหมาย ตลอดจนนิติวิธี ด้วยเหตุนี้ การแสวงหาข้อสรุปของผู้เข้าร่วมประชุมจึงทำได้แต่เพียงการกล่าวถึงหลักนิติธรรมในลักษณะกว้างๆ เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในการประชุมระหว่างประเทศเกี่ยวกับหลักนิติธรรมนี้ ยังได้มีการกล่าวถึงสาระสำคัญของหลักนิติธรรมอื่นๆ เช่น หลักประชาธิปไตย หลักการเลือกตั้งอย่างเสรีและเป็นธรรม หลักการแบ่งแยกอำนาจ หลักการจำกัดการทุจริตและการขัดกันแห่งผลประโยชน์ หลักการจัดสรรทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม หลักการเยียวยาอย่างเหมาะสมให้แก่ผู้ที่ได้รับผลร้ายจากการใช้อำนาจรัฐโดยมิชอบ และหลักการรักษาความลับระหว่างทนายความและลูกความ

คณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ
คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติ
คณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม
<http://www.nrlcthailand.org>